

Kamil Frejlich. Pod przysądem horodnictwa wileńskiego. O jurydyce i jej mieszkańcach w XVII wieku. Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2022, 314 s., ISBN 978-83-231-4694-0

„Jurisdika – tai miestietiško tipo gyvenamoji erdvė miesto gynybinių sienų ribose arba už jų, miestui arba priemiesčiams priklausančioje teritorijoje, nepriklausanti miesto jurisdikcijai, su savo valdžios institucijomis ir teismais, pavaldi žemės savininkui arba valdovui, bet neturinti miesto teisių.“ Šį apibrėžimą atitinkančios teritorijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje pradėjo rasti po 1387 m. Magdeburgo teisių suteikimo. Visai netrukus susiformavo Vilniaus vyskupo, Vilniaus katedros kapitulos, Vilniaus pilininko ir Kyjvivo metropolito jurisdikos, o bėgant šimtmečiams jų gretas papildė ir daugiau smulkesnių magdeburginio miesto teisei nepaklūstančių juridinių vienetų. 1790 m. Vilniaus dūmų surašyme nemagdeburginių jurisdikų iš viso buvo 15, joms bendrai priklausė 715 posesijų iš 1557¹. Nepaisant palyginti solidaus istoriografijos įdirbio, Vilniaus jurisdikų istorija gana fragmentiška, dažnu atveju lieka neaiškūs atskirų jurisdikų įkūrimo metai, joms priklausančios miesto dalies dydis ir jo kaita, nedaug težinoma apie jurisdikų administravimą ir tarpusavio santykius. Viena vertus, galima viską suversti skurdžiai ir dažnai fragmentiškai šaltinių bazei, kuri apsinkina arba padaro praktiškai neįmanomus kompleksinius tyrimus. Antra vertus, mažai kas nori išsamiai tirti nedidelę miesto mozaikos dalį ir paskęsti fragmentiškume, pavienių faktų rankiojime. Todėl džiugu, kad istorikų bendruomenė pasiekė Vilniaus pilininko jurisdikai skirta monografija, kuri užpildo dar vieną Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės mikroistorijos (ir ne tik) puslapį.

Kamilio Frejlicho monografija parengta pagal 2017 m. Varšuvos universitete apgintą daktaro disertaciją². Tyrimo objektas – Vilniaus pilininko jurisdika XVII a. (iš tiesų, chronologiniai rėmai gerokai platesni, nei skelbia pavadinimas, ir galima sakyti, apima

¹ [1790 m. Vilniaus dūmų surašymas] Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 458, ap. 1, b. 318.

² K. Frejlich, *Horodnictwo wileńskie i jego jurydyka w XVII wieku. Rozprawa doktorska*, Warszawa, 2017. Bendrai monografijos struktūra nedaug skiriasi, tėra vienas naujas 4 skyrius („*Obok miasta czyli w mieszczie?*“), pridėtos santraukos anglų ir lietuvių kalbomis bei asmenų rodyklė.

XV–XVIII a.). Autorius stengėsi atsakyti į tris pagrindinius klausimus: 1) kokį vaidmenį atliko Vilniaus pilininko pareigybė? 2) kuo pasižymėjo jam pavaldi jurisdika? 3) kas joje gyveno? Atsakymai į juos išdėstyti trijuose svarbiausiuose monografijos skyriuose. Skaitytojas supažindinamas su pilininko pareigybės reikšme Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, XVII a. Vilniaus pilininkų (7 asmenų) biografijomis ir bendru pilininko portretu, pilininko pajamų šaltiniais, pilininko jurisdikos topografija ir svarbiausia – su jurisdikos gyventojais, jų turtine ir konfesine padėtimi, o kasdienis jų gyvenimas atskleidžiamas įvairių nusikaltimų kontekste. Nusikaltimams skiriama daugiausia dėmesio, nes pagrindinis tyrimo šaltinis yra pilininko teismo medžiaga (iš XVII a. surinkta apie 1500 teismo įrašų), leidusi atskleisti kai kuriuos jurisdikos gyventojų kasdienybės elementus. Teismo bylos mirga nuo garbės įžeidimų, užpuolimų ir vagysčių iki kaltinimų prostitucija, seksualiniais nusikaltimais prieš vaikus, dvipatyte ir t. t. Monografijos autorius pasitelkė gausią šaltinių bazę, o dokumentų ieškota Lietuvos ir Lenkijos archyvuose bei bibliotekose ir panaudota reikšmingiausia temos istoriografija. Kita vertus, aptariant šaltinius ir istoriografiją, mūsų manymu, visai be reikalo vardijami svarbiausi Vilniaus istorijos tyrimai pradedant nuo Michała Balińskio (p. 19), o tiriamo objekto istoriografijos išryškiniui paliekant visai nedaug vietos (p. 28–30). Toks istoriografijos kartojimas būdingas daugeliui didesnių tyrimų ar šaltinių publikacijų, skirtų Vilniaus istorijai, tik sunku pasakyti, kiek tai prasminga. Verta pagirti autorių, kad jis plačiai naudoja lietuvišką istoriografiją, knygoje taip pat pateikta santrauka lietuvių kalba.

Nors panaudota gausi šaltinių bazė, mūsų manymu, nepakankamai išnaudotas 1622 m. Vilniaus ekonomijos inventorių, kuriame išvardyti pilies pavaldiniai, turėję mokėti činšą už sklypus ir namus Užneryje, Sereikiškėse, Užupyje, bei kiti pajamas nešę objektai, tokie kaip malūnai, plytinės ir perkėla. Autorius naudojami pasenusia publikacija, nors 2014 m. pasirodė nauja, su vertimu į lietuvių kalbą³. Vilniaus ekonomijos inventoriuje minimas vaitas Matas Jodelis, kuriam buvo pavaldūs Užnerio žvejai, o Užupyje nurodytas tuščias kažkokio vaito Tomo sklypas. Monografijos autorius Užnerio žvejus priskiria malkininkystės jurisdikai (p. 74), nors vėlesnėje kartografijoje malkininkystės valdos žymimos gerokai atokiau⁴, o Užupio vaito klausimas monografijoje visai nekeliamas. Be to, monografijoje kiek netiksliai pasirinktas Šnipiškių toponimas, kai kalbama apie pilininko jurisdikai pavaldžius gyventojus, įsikūrusius priešais pilį kitoje Neries pusėje. Tikslus pavadinimas – Užneris arba Žvejai⁵ (1622 m. įvardijami *mieszczanie*

³ *XVII a. pradžios Lietuvos vietovių istoriniai šaltiniai. 1622 m. Vilniaus ekonomijos inventorių*, parengė D. Vilimas, vertė T. Bairašauskaitė, Vilnius, 2017, p. 31–39.

⁴ Žr. XIX a. II pusės Vilniaus miesto činčinių žemių planą, *Vilniaus miesto planai*, sud. B. R. Vitkauskienė, Vilnius, 2016, p. 392–393.

⁵ Plg: ten pat, p. 79.

Zawilieyscy rybołowowie). Poskyryje, skirtame jurisdikos topografijai (p. 125–131), liko nepaminėtas Užupis, apie kurio gyventojus detaliai kalba tas pats 1622 m. inventorius. Jo nelieka ir kartoschemoje (p. 127), kurioje ne visai tikslus ir „Šnipiškių“ arba Užnerio žymėjimas (reiktų žymėti kiek kairiau, priešais Puškarnią ir pačią pilį, visai šalia dabartinio Karaliaus Mindaugo tilto, kur archeologai aptinka XV a. kultūrinį sluoksnį, tad tam tikra ūkinė veikla šioje vietoje galėjo vykti jau tame ar net ankstesniame amžiuje⁶). Vilniaus ekonomijos inventorius būtų pagelbėjęs ir nustatant preliminarų bent dalies jurisdikos gyventojų skaičių. Monografijos autorius mano, kad prieš XVII a. vid. maskvėnų okupaciją jurisdikoje galėjo būti 600–700 gyventojų, nors nepateikia konkretnių skaičiavimų (p. 156).

Atkreipsime dėmesį, kad iki galo neišnaudotas ir kitų šaltinių potencialas, ypač kai kalbama apie pilininkų, kitų miestiečių biografijas ir jurisdikos integracijos mieste procesus (p. 229–135). Pavyzdžiui, Lietuvos Metrika galėtų praplėsti žinias apie Vilniaus pilininko Andriaus Kotovičiaus turtą, nes 1668 m. valdovas jam 20 metų suteikė teisę valdyti Vokiečių gatvėje buvusį Vilniaus kalyklos mūrnami, kurį jis savo lėšomis atstatė⁷. O aiškinantis jurisdikos gyventojų biografijas, socialinius ir giminystės ryšius praverstų XVII a. bažnytinės santuokos ir krikšto metrikų knygos⁸. Pavyzdžiui, 1604 m. būsimas Užnerio žvejų vaitas Matas Jodelis liudijo Šv. Jono bažnyčioje šventinant santuoką, tad galima atsekti jo socialinius ir giminystės ryšius⁹. Neabejoju, kad metrikų knygos aptiktume ir daugiau pilininko jurisdikos gyventojų.

Mokslinė prasme monografija vertinga tuo, kad patikslinamos kai kurios istoriografijos klaidos ir pateikiama naudingų įžvalgų. Dar Jerzy Ochmański buvo iškėlęs mintį, kad pilininko pareigybės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ištakos buvo rusėniškos, t. y. kilo iš rusėniškų žemių valdymo specifikos. Šią mintį buvo perėmę ir kiti istorikai, tačiau recenzuojamos monografijos autorius įtikinamai parodo, kad visgi pilininko pareigybės ištakos yra lietuviškos, nes ši pareigybė rusėniškuose miestuose atsirado gerokai vėliau (žr. p. 53). Istoriografijoje kurį laiką klaidingai teigta, kad pirmasis Vilniaus pilininkas buvo Hanulas (1384–1385 m.). Paaiškėjus, kad jis buvo Vilniaus seniūnas, pirmuoju

⁶K. K a t a l y n a s, Vilniuje, greta Rinktinės ir Olimpiečių gatvių sankirtos 2007 m. vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. III tyrimų etapas, 2008, Lietuvos istorijos instituto archyvas, f. 1, b. 6673, p. 10; K. Katalynas, Vilniuje, greta Rinktinės ir Olimpiečių gatvių sankirtos 2005 m. vykdytų archeologinių tyrinėjimų (2 darbų etapas) ataskaita, 2006, ten pat, f. 1, b. 4528, p. 5, 6.

⁷LM, užrašymų knyga 132, Российский государственный архив древних актов, ф. 389, оп. 1, е. х. 132, л. 897–898.

⁸XVII a. Vilniaus bažnyčių metrikų knygų sąrašą žr.: D. F r i c k, *Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London, 2013, p. 14.

⁹Šv. Jono bažnyčios 1602–1615 m. santuokos metrikų knyga, parengė A. Kaminskas-Krinčius, M. Klovas, Vilnius, 2021, p. 112, nr. 848.

Vilniaus pilininku imtas laikyti Viežgaila, kuris 1434 m. altoriaus Vilniaus katedroje fundacijoje minimas kaip *procurator*. Remdamasis kitais šaltiniais K. Frejlichas įrodo, kad visgi Viežgaila buvo Vilniaus tijūnas ir pirmąjį Vilniaus pilininką dar „pavėlina“ – juo laiko 1452 m. šaltiniuose fiksuojamą Joną Podbipientą (*Iwaszko Podbipięta*, p. 59).

Autorius svarsto ir apie juridikos įsteigimo pradžią. Svarbus pastebėjimas, kad pilininko pareigybės egzistavimas neturėtų būti automatiškai tapatinamas su juridikos buvimu, nes kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose pilininkai neturėjo juridikos, jie tik disponavo jiems priskirtu sklypu (p. 123). Pilininko juridikos formavimąsi K. Frejlichas nukelia į XVI a. ir mano, kad XVI a. pradžioje Vilniaus pilininkui Ulrikui Hozijui privilegijos popieriaus ir grūdų malūnų statybai suteikimas rodo juridikos formavimosi pradžią (p. 122–123). Juridikos raidos istorijos narpliojimui būtų pravertusi 1611 m. valdovo privilegija, kuria Vilniaus piliai priskirti įvairūs dvarai, tarp jų Vilniaus malūnai, Vilniaus pilininkystė, vaškininkystė, malkininkystė ir kt.¹⁰ Svarbi autoriaus pastaba ir dėl terminologijos. Mūsų manymu, K. Frejlichas teisingai atskiria pilies juridikciją (teisminį pavaldumą) ir pilininko juridiką (teritoriją), kurie istoriografijoje dažnai tapatinami (p. 120–121)¹¹.

Apibendrinant galima teigti, Kamilio Frejlicho monografija, skirta Vilniaus pilininko juridikai, yra svarbus indėlis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės istorijos lobyną. Originalus tyrimas pagrįstas solidžia šaltinių baze, atitinka aukštus mokslinius standartus, todėl bus naudingas tiek istorikams, tiek kiekvienam neabejingam vilniečių istorijai ir jų kasdienybei.

Mindaugas Klovas
(Lietuvos istorijos institutas)

¹⁰ Lietuvos metrika, Užrašymų knyga 89, Российский государственный архив древних актов, ф. 389, оп. 1, е. х. 89, л. 416–416об.

¹¹ Tokio atskyrimo laikosi ir R. Ragauskienė savo naujoje monografijoje: R. Ragauskienė, *Vilniaus „aukso amžius“. Miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6–7-ajame deš. (Vilniaus vietininko teismų knygų duomenimis)*, Vilnius, 2021, p. 35–36.